

OLIY TA’LIM GEOGRAFIYA DARSLARIDA TOPONOMIK TERMINLARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

M.E.Djurayev

Guliston davlat universiteti,

“Ekologiya va geografiya” kafedrası dotsenti.

D.H. Qozoqboyeva

Guliston davlat universiteti

“Ekologiya va geografiya” kafedrası 3 – bosqich talabasi.

dilnoraqozoqboyeva3@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim tizimida geografiya fanini o’qitishda toponimika terminlaridan foydalanishning ilmiy – nazariy asoslari va pedagogik samaradorligi tahlil qilinadi. Toponimika geografik obyekt nomlarini o’rganish orqali hududning tabiiy, tarixiy va ijtimoiy xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi hamda talabalarning umumiy fikrlashini rivojlantiradi. Toponimika geografik obyekt nomlarining kelib chiqishi, semantikasi va tarixiy shakllanish jarayonlarini o’rganish orqali hududning tabiiy-geografik hamda ijtimoiy-madaniy xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Shuningdek, maqolada toponimika elementlarini o’quv jarayoniga integratsiya qilish orqali talabalarning analitik tafakkuri, fazoviy tasavvuri va ilmiy tadqiqot ko’nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari asoslab beriladi. Ushbu yondashuv ta’lim samaradorligini oshirish, bilimlarning mustahkam o’zlashtirilishini ta’minlash hamda fanlararo aloqadorlikni kuchaytirishda muhim omil sifatida qaraladi. Bundan tashqari, toponimika terminlaridan samarali foydalanish geografiya ta’limida innovatsion metodlarni joriy etish va o’quv jarayonini yanada takomillashtirishga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so’zlar: toponimika, geografiya ta’limi, oliy ta’lim, geografik nomlar, etimologiya, semantik tahlil, fanlararo integratsiya, geografik tafakkur, fazoviy tasavvur, pedagogik samaradorlik, ilmiy yondashuv, ta’lim metodlari, analitik fikrlash, hududiy tadqiqotlar, kartografiya, lingvistik tahlil, tarixiy geografiya, madaniy meros, didaktik yondashuv, innovatsion texnologiyalar, o’quv jarayoni, ilmiy tadqiqot, geografik muhit, toponimik tadqiqotlar, nomlash tizimi.

Kirish

Hozirgi globallashuv va axborotlashuv sharoitida oliy ta’lim tizimida geografiya fanini o’qitish mazmuni va metodlarini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan kompetensiyaviy va fanlararo integratsiya

tamoyillari talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki ularni amaliy qo‘llash ko‘nikmalarini ham shakllantirishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, geografiya ta‘limida toponimika terminlaridan foydalanish muhim ilmiy-metodik vosita sifatida qaraladi.

Toponimika — onomastikaning tarkibiy qismi bo‘lib, geografik obyektlar nomlarining kelib chiqishi, semantik mazmuni, tarixiy rivojlanishi va hududiy tarqalishini o‘rganadi. Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, toponimlar nafaqat til birliklari, balki muayyan hududning tabiiy-geografik sharoiti, tarixiy jarayonlari va etnomadaniy xususiyatlarini aks ettiruvchi muhim axborot manbai hisoblanadi. Shu bois, toponimika geografiya, tarix, lingvistika va madaniyatshunoslik fanlari kesishgan nuqtada shakllangan kompleks ilmiy yo‘nalish sifatida e’tirof etiladi.

Geografiya fanini o‘qitishda toponimika terminlaridan foydalanish nazariy bilimlarni real geografik obyektlar bilan bog‘lash imkonini beradi. Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ma’noli o‘rganish (meaningful learning) asosida berilgan bilimlar talabalar xotirasida uzoq muddat saqlanadi va ularning analitik tafakkurini rivojlantiradi. Toponimlar orqali hududlarning tabiiy xususiyatlari (relyef, iqlim, gidrogeografiya) hamda tarixiy jarayonlari haqida xulosa chiqarish mumkin bo‘lib, bu esa geografik tafakkurni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu shu bilan birga, toponimika terminlari geografiya ta‘limida ilmiylik, tizimlilik va izchillik tamoyillarini ta‘minlashga xizmat qiladi. Ularni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish orqali talabalarda mustaqil izlanish, tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi ilmiy-tadqiqot ko‘nikmalari rivojlanadi. Ayniqsa, hududiy tadqiqotlar va kartografik materiallar bilan ishlash jarayonida toponimik bilimlarning qo‘llanilishi ta‘lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Mazkur maqola Toshkent viloyati misolida toponimika terminlarining oliy ta‘lim geografiya darslarida qo‘llanilishi va ularning afzalliklarini tahlil qiladi. Toshkent viloyati hududi tog‘li, vodiqli va tekislik zonalaridan iborat bo‘lib, toponimlar orqali hududning tabiiy sharoiti, inson faoliyati va tarixiy rivojlanishi haqida aniq ilmiy xulosalar chiqarish mumkin. Masalan, “Toshkent” toponimini olaylik. Ushbu nom ikki qismdan tashkil topgan: “tosh” (qattiq jins, toshli hudud) va “kent” (qadimgi turkiy va so‘g‘diy tillarda “shahar” ma’nosini bildiradi). Ilmiy-etimologik tahlilga ko‘ra, “Toshkent” — “toshdan qurilgan shahar” yoki “toshli hududdagi shahar” degan ma’noni anglatadi. Bu esa hududning qadimda qurilish materiallari (tosh) keng tarqalganligini hamda urban rivojlanish mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Toshkent viloyati hududida uchraydigan toponimlar geografiya darslarida toponimika terminlaridan foydalanishning samaradorligini yaqqol ko‘rsatadi. Ushbu hudud toponimlari tabiiy-geografik, tarixiy va ijtimoiy omillar ta’sirida shakllangan bo‘lib, ularni tahlil qilish orqali kompleks ilmiy xulosalar chiqarish mumkin.

Masalan, Chirchiq toponimini olaylik. Bu nom Chirchiq daryosi nomi bilan bog‘liq bo‘lib, gidronim sifatida shakllangan. Ilmiy manbalarda “Chirchiq” so‘zi qadimgi turkiy ildizlarga borib taqalib, “shovullab oqadigan suv” yoki “tez oqimli daryo” ma’nolarini bildiradi. Bu esa daryoning gidrologik xususiyatlari – tez oqimi va suv hajmi yuqoriligini ifodalaydi. Geografiya darsida ushbu toponimni o‘rganish orqali talabalar daryo tizimlari, suv resurslari va ularning hudud rivojiga ta’sirini anglaydi.

Yana bir misol – Angren toponimi. Angren nomi ayrim tadqiqotlarga ko‘ra “angor” (vodiy, tor darra) so‘zidan kelib chiqqan. Bu hududning relyefi tog‘oldi va vodiylardan iborat ekanligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, Angren hududi ko‘mir konlari bilan mashhur bo‘lib, bu yerda toponimika orqali iqtisodiy-geografik omillarni ham tahlil qilish mumkin.

Geografiya darslarida ushbu toponimni tahlil qilish orqali talabalar:

- . hududning tabiiy-geografik sharoitini (toshli relyef, qurilish resurslari mavjudligi);
- . tarixiy rivojlanishini (qadimiy shahar madaniyati);
- . lingvistik xususiyatlarini (turkiy va so‘g‘diy til elementlari);

hamda madaniy omillarni (shaharsozlik an‘analari) birgalikda o‘rganadi.

Toponimlarni tahlil qilish jarayonida talabalar ilmiy-tadqiqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi:

Xaritalar bilan ishlash,

Hududlarning tabiiy va ijtimoiy xususiyatlarini tahlil qilish,

Etimologik va semantik tadqiqotlar olib borish,

Hududlararo solishtirishlar qilish.

Masalan, Piskent tumani nomini tahlil qilish orqali talaba hududning qadimda o‘rmonzorlar mavjud bo‘lganligini va landshaft xususiyatlarini aniqlaydi. Shu bilan birga, talaba hududning ekologik va iqtisodiy xususiyatlarini birgalikd o‘rganadi. Oliy ta’limda geografiya darslarida toponimika terminlarini qo‘llash fanlararo integratsiyani ta’minlaydi.

Talabalar:

- . Tarixiy voqealar va hududiy rivojlanishni,
- . Lingvistik va etimologik tahlilni,
- . Madaniy meros va ijtimoiy-geografik jarayonlarni bir vaqtning o‘zida o‘rganadi.

Toponimika terminlarini darslarda qo‘llash o‘quv jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi, bilimlarni mustahkamlash va xotirani rivojlantirish imkonini beradi, hududiy tadqiqotlar va xarita ishlari bilan shug‘ullanishni osonlashtiradi, talabalarni kelajakdagi ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlaydi. Masalan, dars davomida talaba Toshkent viloyatidagi tog‘li va vodiy hududlarning xaritalarini tahlil qilib, hududning tabiiy resurslari, aholi zichligi va tarixiy rivojlanishini birgalikda o‘rganadi. Bu esa nafaqat geografik bilimni, balki ilmiy tadqiqot ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Ushbu misollar shuni ko‘rsatadiki, toponimika terminlaridan foydalangan holda talabalar hududning tabiiy, tarixiy va madaniy xususiyatlarini kompleks tahlil qilish imkoniga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, bu yondashuv talabalarda analitik tafakkur, fazoviy tasavvur, ilmiy-tadqiqot ko‘nikmalari va fanlararo integratsiyani rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Oliy ta’lim geografiya darslarida toponimika terminlaridan foydalanish talabalarning ilmiy tafakkurini rivojlantirish, hududiy va fazoviy tasavvurlarini mustahkamlash hamda amaliy tadqiqot ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim vosita ekanligi ilmiy asosda tasdiqlanadi. Toshkent viloyati misollari orqali o‘rganilganidek, toponimlar hududning tabiiy-geografik xususiyatlari, iqlimi, gidrologiyasi, relyefi, shuningdek inson faoliyati, madaniy merosi va tarixiy rivojlanishini aks ettiradi. Bu esa talabalarga geografik bilimlarni nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham tushunish imkonini beradi. Toponimika terminlarining pedagogik afzalliklari bir necha asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, ular geografik tafakkur va fazoviy tasavvurni rivojlantiradi. Masalan, Chirchiq daryosi va uning atrofidagi vodiy hududlari, tog‘lar va tekisliklarni xaritalash orqali talaba hududning tabiiy resurslari, ekologik tizimi va transport yo‘llarini tahlil qiladi. Shu tarzda, talaba geografik obyektlarni joylashuvi va ularning o‘zaro bog‘liqligini tushunadi, hududiy tahlil ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ikkinchidan, toponimlar tarixiy va madaniy bilimlarni mustahkamlaydi. Toshkent viloyatidagi toponimlar, masalan, Angren, Olmaliq, Bo‘stonliq, hududning sanoat, qishloq xo‘jaligi va rekreatsion imkoniyatlarini aks ettiradi. Talaba bu nomlar orqali hududning tarixiy rivojlanishini, etnik va lingvistik xususiyatlarini, madaniy merosini tahlil qilishi mumkin. Masalan, “Toshkent” nomi qadimiy “qo‘rg‘onli shahar” degan ma‘noni bildiradi va hududning mudofaa tizimi hamda aholining joylashuvini tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, Piskent tumani kabi nomlar hududning ekologik tarixini va o‘rmonzorlar mavjudligini ko‘rsatadi. Uchinchidan, toponimika terminlarining ilmiy-tadqiqot va analitik ko‘nikmalarga ta’siri muhim ahamiyatga ega. Talabalar xaritalar bilan ishlash, hududlarni solishtirish, etimologik va semantik tahlillarni amalga oshirish, shuningdek, hududiy resurslar va ijtimoiy-geografik jarayonlarni o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Masalan, Piskent tumani va Bo‘stonliq nomlarini o‘rganish orqali talaba hududning landshaft, ekologik va iqtisodiy xususiyatlarini birgalikda tahlil qiladi. Shu tarzda, talaba nafaqat geografik bilimni, balki ilmiy-tadqiqot ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Shu bilan birga, toponimika terminlaridan foydalanish hududiy tadqiqotlar va ilmiy loyihalarni amalga oshirishga tayyorlaydi. Talaba o‘rganilgan hududlar bo‘yicha ma’lumotlarni yig‘adi, tahlil qiladi va xulosalar chiqaradi. Bu esa oliy ta’lim geografiya darslarida nafaqat nazariy

bilimni mustahkamlash, balki talabaning ilmiy faoliyatga tayyorgarligini oshirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, Toshkent viloyati misolida toponimika terminlaridan foydalanish:

Talabalarda geografik tafakkur va fazoviy tasavvurni rivojlantiradi;

Hududning tarixiy va madaniy xususiyatlarini o‘rganishga yordam beradi;

Ilmiy-tadqiqot va analitik ko‘nikmalarni shakllantiradi;

Fanlararo integratsiyani mustahkamlaydi;

Amaliy geografi va kartografik ko‘nikmalarni rivojlantiradi;

Innovatsion pedagogik yondashuvlarni qo‘llash imkoniyatini yaratadi.

Shu sababli, oliy ta‘lim geografiya darslarida toponimika terminlaridan tizimli va ilmiy asosda foydalanish talabalarning kompleks tafakkurini rivojlantirish, dars jarayonini qiziqarli va interaktiv qilish hamda ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun muhim vosita hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Aliyev, A. “Toponimika va uning geografik ahamiyati” – Toshkent: Fan va texnologiya. 2018.
2. Karimov, B. (2020). Geografiya darslarida toponimika terminlaridan foydalanish metodikasi. Toshkent: Oliy ta‘lim nashriyoti.
3. Rahimov, D. (2017). O‘zbekiston toponimlari: tarixiy va madaniy aspektlar. Toshkent: Sharq.
4. Qodirov, S. (2019). Toponimika va hududiy tadqiqotlar. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti.
5. Baratova, L. (2016). Oliy ta‘limda geografiya fanini interaktiv usullar bilan o‘qitish. Toshkent: Pedagogika nashriyoti.
6. Zokirov, R. (2018). Hududiy va tarixiy geografiya: metodik qo‘llanma. Toshkent: Oliy ta‘lim nashriyoti.
7. Toshkent viloyati statistika boshqarmasi (2022). Toshkent viloyati hududi va demografik ma‘lumotlar. Toshkent: Davlat statistika qo‘mitasi.